

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND
ved W. Christiansen, Chr. Stenz og Inger Bjørn Svensson

INDHOLD:

Malerværksted på museum

Olav Christensen:

En soldat fra fireogtres

Jon. Smith:

Fra min ungdomstid

V. Bancke:

Grundtvigiansk agitation

Anmeldelse af Kandinsky-udstillingen, Flensborg

NUMMER 2 · 1. FEBRUAR 1963 · 39. ÅRGANG

Aabenraa's historie i mands minde

FOREDRAG

arrangeret af Historisk Samfund for Sønderjylland i samarbejde med Byhistorisk Forening og de tre oplysningsforbund.

I februar måned afholdes:

Mandag den 18. februar: Kommunalærer Carsten Gade og arkitekt K. A. Flade: By og borger. Emner: a) Gamle medborgere beretter om deres ungdom (med båndoptagelser fra byhistorisk arkiv. b) Det gamle Åbenrå (med lysbilleder fra byhistorisk arkiv).

Mandag den 25. februar: Kommunalærer Carsten Gade og arkitekt K. A. Flade: By og borger. Emne: Gamle medborgere beretter om deres ungdom. Beretningerne, der er optaget på bånd, vil blive ledsaget af lysbilleder.

Foredragene finder sted på Statsskolen, Åbenrå, kl. 20,00.

Foredragene i marts måned vil handle om Åbenrå fra genforeningen til 1945 og afholdes den 4. og den 18. marts.

HJEMSTAVNSUGE

I dagene 24. februar til 3. marts afholdes atter i år over hele landet en historisk hjemstavnsuge.

Historisk Samfunds medlemmer og andre interesserede opfordres til at slutte op om disse arrangementer og derved bidrage til, at HJEMSTAVNSUGEN igen i år bliver en succes.

Clausens teglgård i Damholm

Af H. F. Petersen

For hundrede år siden indrettede man rundt i Angel, dér hvor der fandtes lerjord, teglovne ved gårdene, således også flere steder i Damholm.

I begyndelsen af 1870'erne kom Thomas Clausen fra Lindånæs, gift med Anna Petersen fra Bøl Vestermark, til sognet og overtog gården efter Lorenzen, hvis 3 sønner var rejst til Amerika. Damholm-stenene var berømte og solgtes mest til omegnen.

Der var ansat en teglmester plus 2 mand og 2 heste. Stenene formedes på et bord og ophobedes i 40 lag over flammen, som udstrålede en vældig hede. Til brændingen, som varede 6–8 dage, brugtes 30–35.000 pund engelske stenkul. Hver mand skulle våge 2 nætter; man tog gerne »mutter« med.

Det var et tungt arbejde; arbejdslønnen var 3 mark om dagen. Men man arbejdede mest på akkord for 4,50–5 mark pr. dag på egen kost. Arbejdstiden var fra 5 til 19 med 1 times middagspause. Til mellemmaderne blev der drukket brændevin (»Köhm«).

Med kærren blev stenene kørt bort til tørring. Man brændte kun røde sten og 1 tommers drænrør. Hvide sten krævede mergel. I reglen brændtes 50.000 sten.

Efterhånden – især under første verdenskrig – kom disse små teglgårde ud af brug, men der findes endnu en teglovn i Engbro ved Gammellund. Hans Eggers dér har været teglmester i Damholm.

Min hjemmelsmand, Johannes Framm, født 1876 og død 10. dec. 1956, kom i arbejde på teglgården i 1901 og var der i 7 år; hans far havde arbejdet der i et år.

Familien Schwensen

I Sønderjysk Månedsskrift nr. 2, 1962, s. 40—42 har pastor *Urban Schrøder* skrevet en artikel om præstefamilien *Schwensen*, Hørup på Als. I samme tidsskrift nr. 3, 1962, s. 72 har samme forfatter en lille tilføjelse, bl. a. med litteratur om den nævnte familie.

Det kan måske være af interesse at få at vide, at jeg også har skrevet om familien Schwensen, således i min bog: »Fra Als« (1951), s. 126, men mere udførligt i Margrethe Heftet, 19. årgang, 1958, s. 30—33.

August F. Schmidt.

Sundeveds Pris

Af Jørgen Andresen, Rinkenæs

Mel.: Duftende enge og kornrige vange

*Sundeved, hjemstavn, hvor tør du dig klæde
yndig og ung i den skønneste dragt,
skønt du dog ofte har dybt måtte græde,
tungeste ofre du tit haver bragt.*

*Thi om din hærde der hængtes en kappe,
blånende skøn, men og bølgende blød,
havfruer kysser din kind og dig klapper
venligst i morgen- og aftensol rød.*

*Blidt om din nøgne guldhåret sig folder,
hvergang når høstvinden krydrende for
benover guldgule marker og trolder
overflodshorn af din muldrige jord.*

*Landet med dale og bakker så fagre,
højskov så yndig, hvor stammerne stå,
kløver i fylde, og kornrige agre –
småkerat og lunde hvor droslerne slå.*

*Mosgroede høje hvor kæmperne sover,
grave hvor heltene bleve lagt hen,
dem vore skjælde i sangene lover,
hviler her trygt mellem fjende og ven.*

*Udsyn fra volden, som fra Dybbøl banke,
højner min tanke og frisker mit sind,
thi her historiens tråde sig sanke,
og her spandt nornerne sagaens spind.*

*Og som naturen dig signer og klæder,
så og de slægter, her virke og stred,
værnede smukt dine ældgamle sæder,
byggede op det, som tiden brød ned.*

*Forfædre grove og ryddede jorden,
storskoven veg alt hvor ploven gik frem,
og af hver boplads der byer er vorden,
bøl og små torper var fædrenes hjem.*

*Rejste dig kirker med tinder så høje,
tvillingetårnene kendes om land,
hegne og gærde dig ind med stor møje,
så ved en have vi ligne dig kan.*

*Så haver slægt efter slægter indflettet,
mind'rige blade i sagaens bog,
og som i tiden ej bliver forgættet,
thi de forbandt og os ofte betog.*

*Derfor, oh Sundeved, du skal ikke glemmes,
men vi vil stedse dig løfte på skjold,
og i vor hædershal varligt skal gemmes,
evige runer fra skansernes vold!*

Malerværksted på museum

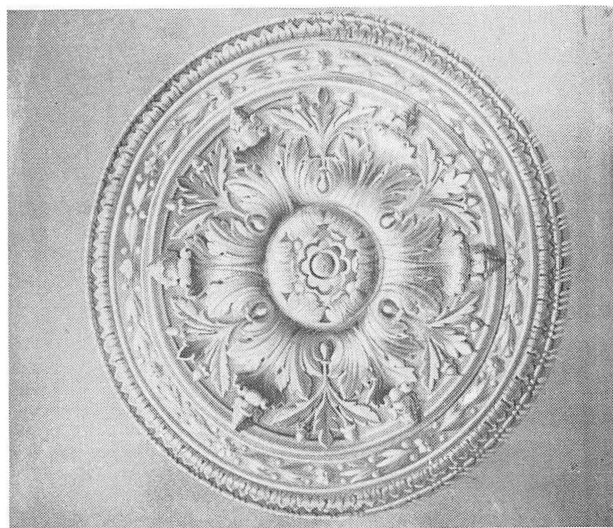
Den moderne teknik holdt sit indtog på maler Eduard Johansens værksted i Haderslev, da man for godt fyrré år siden indkøbte en rivemaskine til farverne. Indtil da havde man findelt farverne ved at skure dem mellem rivestenens plane flade og en stor stenplade – nu kunne man bekvemt dreje på et håndsving, og det færdige farvepulver dryssede ud af maskinen.

På billedet, som er fra Haderslev Amts Museums opstilling af det gamle malerværksted i Slagtergade 21, ses også en del af et stort skuffedarium, som farverne blev gemt i – endnu kan man på skufferne tydelig læse de gamle betegnelser: Menie, Bjergrødt, Brændt Umbra, det romantiske Sølvglød og mange andre, og endnu ligger der farverester i de fleste skuffer. Ovenpå står malerkassen opslået, og på den igen er limfarvepaletten anbragt; begge har mange smårum til farvepulverne. Under bordet står fernisdunken og den uundværlige kurv, lige over bordet hænger en dekora-tionsprøve, mens der til højre er ophængt en indrammet vægprydelse, som

sønnen Heinrich Johansen har fremstillet flere af. Teksten fortæller om gammel håndværkermoral.

Man kan yderligere se en lang række større og mindre farverige dekora-tionsprøver på udstillingen. Nogle er malede over skabeloner, som for eksempel den her gengivne loftsroset. Skabelonens stiplede hulrækker an-giver dekorationens linier, og gnider maleren brændt avispapir over skabe-lonen, får han rækker af prikker at arbejde efter. Rosetten fremtrylles ved at lægge fire forskellige nuancer lysere end bundfarven på de steder, hvor lyset tænkes at falde ind og modsat fire nuancer mørkere limfarve på skyggesiderne. Resultatet af dette stykke håndværk er forbløffende. For-øvrigt forudsatte man, at en maler kunne udfylde tomme hjørner og lig-nende på fri hånd for eksempel med blomsterbuketter, og det lykkedes tilsyneladende også i almindelighed. Mere problematiske er de menneske-skikkelser, som også ses hist og her på prøverne – de er ikke alle lige vel-skabte.

Den farverige udstilling fortæller lidt om, hvor hurtigt moden svinger, langt hurtigere end man gør sig klart i det daglige. Skikken at pynte op-gange og tomme vægfelter med romantiske billeder og blomster er for-svundet i løbet af et ganske kort åremål.

Denne loftsdekoration er malet så livagtigt, at tilskueren let lader sig narre af den dygtige håndværker og tror, at han ser på en rigtig gibsroset.

PÅ FORPOST DEN 1. FEBRUAR 1864

Billedet, der er malet på karton, er usigneret. Det er i 1947 fundet af museumsinspektør J. Raben i en københavnsk antikvitetshandel og købt for et meget beskedent beløb til museet på Sønderborg Slot, hvorfra det er udlånt.

EN SOLDAT FRA FIREOGTRES

Optegnelser og breve

Ved Olav Christensen

Den 20. februar 1836 fødtes i Nørum, Skallerup sogn, Hjørring amt, Niels Christian Pedersen som søn af malermester og husmand Peder Christian Nielsen og Karen Jørgensdatter. Efter konfirmationen kom drengen fra nytår 1852 i lære hos malermester P. T. Poulsen i Hjørring, og efter læretidens udløb i 1856 var han beskæftiget et halvt år i samme by hos malermester Hammer. Han blev den 14. november 1856 gift i Skallerup kirke med pigen Sidsel Marie Sørensen fra Nørlev, men tog i maj 1857 til København, hvor han arbejdede et par måneder for derefter at tage bopæl i Hjørring.

Niels Christian Pedersen mødte den 31. maj 1859 til militærtjeneste i Ålborg ved 11. bataillons 3. kompagni og hjempermitteredes den 3. sep-

tember 1860 som menig nr. 100. I tiden fra 22. april til 29. maj 1861 forrettede han tjeneste ved samme bataillon under en doubleringsøvelse, og den 4. december 1863 mødte han til tjeneste ved 11. regiments (tidligere 11. bataillons) 7. kompagni. Den 4. februar anførtes han sammen med 17 andre i kompagniets rapportbog som savnet efter dagen før at have deltaget i kampene om forpostterrainet foran Dannevirke¹.

Pedersen blev såret den 3. februar 1864 og har under sit sygeleje, som i begyndelsen tilsyneladende har været tåleligt, men senere blev meget pinefuldt, efter indlæggelsen på lazaret i Rendsborg haft lejlighed til at nedskrive en kort beretning om tildragelserne, da han blev såret. Den notesbog, hvori beretningen er skrevet, er formentlig nu gået tabt, men optegnelserne er bevaret i nogle afskrifter, som sønnen, bankbogholder Søren Christian Edvard Pedersen har taget i 1882, ligesom denne har afskrevet seks breve, som før og efter Niels Pedersens død var sendt til hans familie fra en række personer i Rendsborg.

Niels Christian Pedersens optegnelser

Den 1ste Februar 1864 skiftede vi Kvarter og kom ud på Frederiksberg². Anden Dagen malede jeg paa Regimentets Vogne og for Vores Kapitain, han vilde have sine Møbler flyttede til Korsør, hans Kone var reist, og han var meget utaalmodig; han gav os alt det Baierskøl, vi vilde drikke; om Aftenen sendte jeg noget Tøi hjem. Vi erholdt da Ordre til at marschere ud Kl. 3 næste Morgen. Anden Dags Morgen (3. Februar) Kl. 3 marscherede vi ud til Dannevirke og gjorde holdt der, til vi fik nærmere Ordre, men der kom ingen, så fik 11te Regiments 1ste Bataillon Ordre til at gjøre Forposttjenste og afløse Halvdelen af 1ste Regiment, vi marscherede da omtrent $\frac{1}{2}$ Mil og havde afløst Feldtvagten og vilde til at afløse Vedetterne³, jeg var netop kommen til Vedetterne, da Østerrigerne begyndte at skyde. Forposterne trak sig tilbage og Kuglerne [begyndte] stærk at suse, men det var rigtignok saa langt borte, at jeg ikke troede, at de kunde ramme, de Fleste løb, hvor der var nogen Dækning at finde.

Jeg tilligemed nogle Flere løb op til Feldtvagten, og der begyndte vi at fyre og blev ved at holde Stillingen til hele Kjæden havde trukket dem tilbage, saa trak vi ogsaa os tilbage fra Gjærde til Gjærde, vi midstede kun 2 Mand, 1 død og 1 let saaret. Vi stødte da paa Resten af Kompagniet samt hele Kompagniet; vi opholdt os der en god Time, saa trængte Østerrigerne strængt paa os, og vi maatte retirere over Hals og Hoved.

Vi havde en slem flad Mark og opad hele Tiden ad Dannevirke til. Jeg løb efter de Andre langs med et Gjærde, der laa En, saa traf jeg min Ven Søbye⁴, han var ikke saaret, men meget træt. Jeg løb da atter et lille Stykke, der laa min Kapitain⁵ på Maven, og jeg bukkede mig for at vende

ham om og se om han var død, men nu havde jeg aldrig saa snart bukket mig, før jeg fik en Kugle igjennem det venstre Laar på det allertykkeste Sted. Jeg kom altsaa til at ligge ved min Kapitain, jeg havde dog saa mange Kræfter, at jeg kunde krybe til Gjærdet, der laa jeg nu længe og ventede, at Nogen skulde komme og hente os, der var en tre Stykker foruden mig, men der kom Ingen.

Østerrigerne var hos mig og vilde have hjulpet mig op, men jeg kunde ikke staa; Klokken var 4, og der var ikke gode Udsigter til at komme i Hus. Jeg sendte Bud med en Dragon og en Soldat, som havde forvildet sig, jeg ventede til Aften, til jeg kunde se Fjendens Vagtild og høre vores Ingenieurer ovre i Skandsen, jeg raabte flere Gange, men alt forgjæves, jeg maatte altsaa tænke paa at udholde Natten, men dette var ikke saa let. Jorden var meget vaad, jeg tog alt mit Tøi af Tornysteren og bandt mine Strømper om Benet, deruden om Haandklædet og saa fast med mine Strømpebaand, alt det andet Tøi under Tornysteren under mit Hoved, jeg var saa heldig at have mit Tæppe og pakkede mig saa godt ind som muligt.

Jeg sov rigtignok kun lidt, men Natten fik dog ogsaa Ende; det første jeg gjorde om Morgenens var at se, om jeg ingen Mennesker kunde opdage, men der var ikke Andre end Fjendens Forposter og Vores Artillerister, jeg maatte altsaa ligge, og Kanonerne begyndte ogsaa rask at sprække fra alle Kanter. Du kan tro, at jeg var meget ærgerlig at skulle falde og det ikke en Gang i noget Slag, men der var nu ikke noget at gjøre derved, thi jeg har nu som saa ingen Lykke.

Det var nu atter ved at være Aften, og jeg maatte se, og det lykkedes ogsaa, at faa to Østerrigere hen til mig og bad dem om at komme og hjælpe mig i Hus, hvilket de ogsaa lovede, førend de gik tog de Kapitainens Sabel, Tornyster og Taske, det varede vel en Time saa kom otte Mand og lagde mig paa Bærebøren, om de tog noget af mit Tøi, ved jeg ikke, jeg blev baaren af fire Mand, og det gik meget godt, de gik til en Landsby, hvor jeg modtoges med Beklagelse, og Officererne lode mig drikke af deres Flaske; her fik jeg det første Bind, de maatte skjære mine Bukser i Stykker for at [de kunde] komme af; da jeg var forbunden, kom jeg paa en stor Fragtvogn fyldt til det øverste med Halm, og der oven i blev Baaren sat, og saa blev jeg godt tilpakkert.

Det var det strængeste i mit Liv, jeg havde en uhyre Smerte, Veien var meget ujævn, og det varede i tre Timer; jeg blev lagt ind i et stort Lazareth og kom til at ligge i en stor Sal, det var en stor Sal, som kunde rumme mange Mennesker. Her blev jeg en Gang forbunden og kom til at ligge nogenlunde godt, men her var jeg kun i 1½ Time, saa kom jeg med Banetoget⁶ til Rendsborg, det gik bedre, jeg kom paa Underofficerernes Kaserne, her var vi syv Mand, det var et godt Sted, de vare Alle saa ven-

lige, men her blev jeg ikke længere end ni Dage, her var en Dansker til, som skrev de to Breve, men om Du har modtaget dem, ved jeg ikke.

Jeg kom nu på det store Lazareth, der er en forhenværende Underofficersbolig, der blev jeg i 8te Dage, saa kom jeg til at ligge paa en stor Sal, hvor der laa en hel Del. Jeg fik to Senge, at de kunde flytte mig af en Seng i en anden, for de vilde have mit Ben sat af.

Brevene fra Rendsborg

Undertegnede, som før har været Præst i Kjøbenhavn og endnu er Præst her i Rendsborg, sender Dem herved den glædelige Efterretning, at N. C. Petersen af 11te Regiments 1. Comp. er i Live. Han er saaret i Benet, men vi haabe alle ikke paa en farlig Maade, og med Guds Hjælp vil han helbredes. Jeg har besøgt og talt med ham flere Gange, og i Dag har han faaet den hellige Nådver, og han haaber trofast paa Herrens Naade og Kjærlighed. Han sender hermed de kjærligste Hilsener til sin Hustru og Børn⁷ og ønsker, at de maa bede til Gud for ham, og beder om, at De vil skrive til ham saa snart som muligt. Hans Adresse er N. C. Petersen, Janhalle Hospital⁸ i Rendsborg Nr. 43.

Lad os tro paa Herren og bede Gudsfred med Dem!

Rendsborg, d. 17de Februar 1864.

Stoessiger

Præst ved Garnisons-Kirke.

Rendsborg, d. 22de Febr. 1864

Omendskjønt De slet ikke kjender mig Madame Petersen maa jeg dog skrive Dem nogle Ord, at De hører nærmere om Deres Mand, som ligger her i Lazarethet. Tre Breve ere alt bortsendte til Dem, men i den urolige Tid har De maaske ei faaet dem. Deres stakkels Mand er meget svært saaret i det tykke af Laaret paa venstre Been. Han ønsker meget, at De skal vide, at han bliver passet og pleiet meget opmærksomt, det slemmeste er, at han ei forstaaer tydsk og at Doctoren og Opvarterne ei kan dansk, men nu siden vi dagligen besøger ham, gaar det meget godt, fordi vi oversætter for begge Dele. Jeg haaber endnu, og vi Alle her beder, at Gud naadig vil lade Dem beholde Deres Mand. Det vilde glæde ham meget, naar De skrev nogle faa Ord, at han hørte, De havde faaet Brevene.

Naar De skriver den Adresse, som staaer her nede, kommer det sikkert herhen, naar det ei ved Uorden i denne urolige Tid gaaer tabt.

Til Herr. Physicus Dr. Thygesen i Rendsborg, så bringer hans Kone, som næsten hver Dag gaar med mig til Deres Mand, det med til ham.

Ganske få dage før han blev såret, lod Niels Chr. Pedersen (t. v.) sig fotografere med en soldaterkammerat i Slesvig.

Med det hjertelige Ønske, at dette Brev kommer i de rette Hænder, vil jeg for i Dag holde op, men ikke lukke Brevet førend i Morgen, saa kan Petersen sige, om der endnu er noget, han besynderligt ønsker at sige Dem.

Den 23de Februar: Petersen er i Dag meget svag, han har sovet daarligt, og alle hans Lemmer smerter ham, nu har han faaet et Hjorteskind at ligge paa og en Hovedpude mer. Han har bedet at skrive i hans Navn, hvis han kun havde Kræfter, skrev han jo helst selv, men han er saa mat, at han ei alene kan holde et Glas Vand. Dette Brev skal være for begge Dele, for hans Kone og for hans gamle Forældre. Jeg vil nu sætte hans egne Ord, saaledes som han har sagt dem med Taarer i sine Øjne: Hils mine gamle kjære Forældre og min Kone og min lille Søn og min lille Datter. Meget kan han ei tale, vor Præst her har givet ham den hellige Nadver; det vederkvæger ham ret, naar vi læse for ham ud af Salmebogen. Senere sagde han, at jeg ei maatte forglemme at skrive Hilsen til hans Broder og Søster. Nu slutter jeg i Petersens Navn med det hjertelige Ønske, at de Forældre saavel som Kone tager hvad som Gud sender dem i den rette sande Tro, at Gud selv i Smerten kun vil velsigne og føre sine Børn til sig.

Dr. Volbehr.

Rendsborg, 1. Marts 1864

Ærede Frue!

Jeg har overtaget mig den Pligt at skrive til Dem i Deres Mands Navn, han ligger nemlig haardt saaret her i Leazarethet, nu det trænger ham meget for at faa Efterretning fra sin Kone og Børn. Derfor beder jeg Dem om at skrive saa snart som muligt til ham under min Adresse.

Ærbødigst

N. Loepthien, jun.

Slagtermester i Rendsborg.

Rendsborg, d. 4. Marts 1864

Det er meget smerteligt for mig, kjære Madamme Petersen, at give Dem den sørgelige Efterretning, at Deres kjære Mand N. C. Petersen i Gaar den 3die Marts i samme Øjeblik, da jeg gik til ham og indtraadte i Værelset, er afgaaet ved Døden. Han havde i de sidste Dage slemme Smerter, dog var han altid hengiven i Guds Villie. Hans eneste Sorg var for sin Kone og Børn, men med trofast Hengivenhed til Herren anbefalede han dem til Herrens Velsignelse – og denne Bøn vil vist blive bønhørte.

Det var en stor Glæde, da jeg bragte ham Deres Brev Dagen før sin Død, og jeg troer den Efterretning, som De gav om Deres Stilling, har trøstet ham og lindret ham de sidste Timer. Ske din Villie! beder vi jo hver Dag! saa maa De ogsaa hengive Dem i Herrens Villie. Hans Tanker over os er altid Tanker til Fred! Salig er han, som har været taalmodig, hjertelig og kjærlig.

Guds Naade trøste dem Alle i Lidelsens Time.

Deres

Stoessiger

Præst.

E. S. En Haarlok er taget af en Dame, som har lovet, at den skal blive sendt til Dem.

Rendsborg, d. 6. Marts 1864

Kjære Madame Petersen!

Da nu den haarde Skjæbne har truffet Dem at miste Deres Mand, saa vil jeg i Dag førtælle Dem lidt om hans sidste Dage, for han har tænkt meget paa Dem og hans Børn, og det har været ham en stor Trøst at modtage Deres sidste Hilsen; jeg har læst Brevet for ham og besøgte ham næsten daglig, og jeg kan sige Dem, at han har trøstet os Alle i Troen ved hans salige Død, endskjønt han har maattet lide meget af sine Saar. Forresten er der gjort det, der staaer i Menneskenes Magt for at lette ham hans Lidelser, og det vil han en Gang fortælle Dem, naar vi mødes i Evigheden;

Anlægget i Pambule skov

I sit januarnummer bragte Månedsskriftet en gengivelse af en avisartikel under overskriften: Har vi et sønderjysk Trelleborg? Således som den indledes, synes mine udtalelser at være væsentlig mere vidtgående end tilfældet var.

Det væsentlige af, hvad jeg mener at kunne sige, indeholdes i et svar til Nationalmuseet, da det bad mig give en beskrivelse af dette anlæg, som man ikke kendte. Det lyder: »Jeg har aldrig foretaget en beskrivelse på stedet af dette anlæg, og efter hukommelsen kan jeg kun bekræfte, at en lav, stedvis noget udflydende vold med udenfor liggende voldgrav omgiver et ovalt areal med største udstrækning ca. ø-v. Terrænet indenfor volden er noget ujævnt og bevokset med ung skov.

lagttaget er en stensat kampestensbrønd og en stenbro, der var afdækket over et ca. 1×4 m stort areal. Der er ingen fund, og anlægget er derfor ikke dateret. Det er næppe oldtid.«

Hans Neumann

de sidste Dage, da han ikke kunde nyde Noget, er der bleven forskreven Vindruer fra Hamborg til ham, som han ønskede, ogsaa bliver han anstændig og net begravet. Liglinet er bleven syet i mit Hus og ligeledes Pudren, under Hovedet, med Kniplinger omkring. Jeg skriver dette Brev for at De skal se, at han er bleven bevist den sidste Ære, ogsaa har han faaet en Mængde Krandsse, for Alle interesserede Dem for Petersen, fordi han var saa taknemlig og taalmodig paa hans Sygeleie; han har ogsaa faaet en ganske nye Krølhaars Madratse at ligge paa, og mange som kunde tale dansk her, besøgte ham og læste for ham. Vil De give indlagte smaa Skrifter til Deres Børn, som nu ere faderløse; Krandsene skal De gemme til Erindring. I Dag Klokken 7 bliver Petersen begravet⁹, hils ogsaa Petersens gamle Forældre og vær overbevist om, at Alle her tage inderlig Del i deres Sorg, og beder til vor Herre, som er Enkernes og de Faderløses Fader, at han vil være deres Trøst.

En kjærlig Hilsen fra Deres hengivne

Allette v. Neergaard.

Petersens Sager og en Lok af hans Haar vil De senere modtage.

Kjære Madame Petersen!

Da der nu for Øjeblikket er Vaabenstilstand, vil jeg benytte denne Leilighed for at sende Dem: En Haarlok af Deres salig Mand, som vi lode afskjære for at De skulde have en Erindring, dernæst hans Svendebrev og Daabsattest, hans Notebog og to Breve, som De sendte Deres kjære Mand. Det var os her, som besøgte ham i hans Sygdom, en Glæde at bemærke, hvor taalmodig han bar sine Lidelser, og at se ham salig indsove til den evige Fred hos vor Herre og Frelser. Vort inderlige Ønske er nu, at De, kjære Madame Petersen, maatte bære denne Herrens Tilskikkelse med den Tro og Hengivenhed i Hans Villie, som kun sender os Alt, endogsaa det sværeste, til vort Bedste.

I den Mening, at den Andagtsbog¹⁰, hvori Deres salig Mand saa gjernic i sin Sygdom læste og lod sig forelæse, vil være Dem en dyrebar Erindring, sende vi Dem den hermed. Med det hjertelige Ønske, at De med Deres Børn og de gamle Forældre maatte befinde dem Alle vel, som det vilde glæde os at høre, slutte jeg med Forsikring om vor hjerteligste Deltagelse i Deres store Sorg. Gud være med Dem! Vi beder Gud inderlig at give Dem Kraft til at bære, hvad han har sendt Dem. Mange hjertelige Hilsener fra os Alle, ved Deres Dem hengivne

Frederikke Thygesen,
født Steenstrup og
Dorothea Volbehr,
født Hansen.

Rendsborg, den 13. Juni 1864.

Brevskriverne

Cæsar Stoessiger, der var født i Altona i 1815, havde været præst ved Frederikskirken på Christianshavn samt tysk garnisonspræst i København fra 1860, til han i 1863 blev præst ved Christkirken i Rendsborg, hvor han døde i 1889¹¹.

Dr. Volbehr betyder næppe doktor Volbehr, men Dr. er snarere en forkortelse – måske misforstået af afskriveren – for Dorothea. Dorothea Frederikke Wilhelmine Sophie Volbehr, født Hansen, var gift med Johann Christian Heinrich Volbehr, der var født i 1824 i Kiel og var lærer ved Rendsborg Realgymnasium fra 1855 til 64, hvorefter han blev kollaborator i Haderslev, hvor han var til 1870, da han blev subrektor i Slesvig¹².

Slagtermester Nicolaus Detlef Loepthien var født i Rendsborg i 1833 og boede i Slibemøllegade nr. 196¹³.

Alette Vilhelmine von Neergaard, født comtesse Moltke, født i Pløn den 12. september 1827, var gift med Carl Erik Johan Bruun Neergaard til fideikommissgodset Eckhof og Jarsdorf i Hademarschen sogn i Holsten¹⁴.

Neergaard var medlem af »Lazareth-Hülfscoromittee«, så det var naturligt, at hustruen tog sig af den sårede danske soldat, men da hun var medlem af »Schleswig-Holsteinische Frauenverein« og manden i 1864 samtidig var medlem af bestyrelsen for »Schleswig-Holsteinischer Verein« er det bemærkelsesværdigt, at hun trods tidens nationale ophidselse desuagtet var så rørende i sin deltagelse.

Frederikke Steenstrup var i 1849 blevet gift med kredsfysikus Jes Thygesen, der var født den 12. februar 1813 i Stenderup sogn, Haderslev amt, som søn af Jes Christopher Thygesen på Stenderupgård. Han blev student fra Haderslev lærde skole 1836, cand. med. i Kiel 1842, overlæge i den slesvig-holstenske hær 1848, læge i Rendsborg 1851 og fysikus 1860¹⁵.

Det er naturligt, at pastor Stoessiger og måske også at fysikus Thygesens hustru har kunnet skrive dansk, men derimod ret forbløffende, at de øvrige brevskrivere også har behersket det danske sprog. Disse få papirer med tilknytning til en dansk soldat, der ofrede livet for fædrelandet, fortæller derfor ikke alene små træk af interesse for krigshistorien, men giver også et glimt af det danske sprogs stilling i Rendsborg i 1864. Det synes at have været mere kendt, end man umiddelbart skulle tro.

NOTER OG HENVISNINGER

1. Jeg skylder Hærens Arkiv tak for disse oplysninger.
2. Bydel i Slesvig, syd for Gottorp slot.
3. Vagt- eller forposterne.
4. Hærens Arkiv oplyser, at der ikke har været en menig Søbye ved 7. kompagni.
5. Premierløjtnant Johan Frederik Lund, chef for 7. kompagni, faldt 3. februar 1864 under tilbagegangen fra Sortehøj og blev begravet på Flensborg kirkegård den 6. s. m. (Hærens Arkiv).
6. Den sydslesvigske jernbane, Rendsborg-Husum-Tønning/Flensborg, der var anlagt ved koncession af 8. september 1852.
7. Foruden sønnen, nævnte sparekassebogholder Edvard Pedersen, en datter Johanne Maric Pedersen, hvis sønnesøn, øvelsesskolelærer J. Ove Madsen, Haderslev, jeg skylder tak for lån af papirerne.
8. Det har ikke kunnet oplyses, hvad det var for et hospital, måske er navnet misforstået af afskriveren.
9. Graven findes ikke mere på kirkegården i Rendsborg. (Venlig oplysning fra studienrat Karl Friedrichs i Rendsborg).
10. Christelige Bønner samlede af J. H. Paulli. Tredie oplag. København 1851.
11. Otto Fr. Arends: Gejstligheden i Slesvig og Holsten.
12. Eduard Alberti: Lexikon der Schleswig-Holstein-Lauenburgischen Schriftsteller og Haderslev Vor Frue sogns kirkebog.
13. Jeg skylder studienrat Karl Friedrichs, Rendsborg, tak for denne oplysning samt om oplysningerne om ægteparret Neergaard.
14. Danmarks Adels Årbog 1915, s. 358.
15. Eduard Alberti: Lexikon der Schleswig-Holstein-Lauenburgischen Schriftsteller.

Fra min UNGDOMSTID

Af Jonathan Smith

Min fader var oprindelig urmager. Da dette erhverv ikke gav tilstrækkeligt udbytte, besluttede han at blive tandtekniker. Han rejste til Flensborg for at lade sig uddanne hos tandtekniker Heinemann. Han var der i tre måneder. Han lærte at lave tandsæt, desuden skulle han lære at trække tænder ud. Efter tysk ret havde enhver lov til at gøre det. Min fader prøvede vistnok tre gange at trække tænder ud. Det var hele hans uddannelse. Da han kom hjem, måtte min moder være prøveklud. Efterhånden blev fader dygtig til tandudtrækning. Han anskaffede sig nogle bøger om tændernes anatomi og deres behandling. For at gøre tandudtrækningen mere eller mindre smertefri, anvendtes cocain-opløsninger, dengang stærkere end man senere brugte det. For at modvirke cocainets bivirkninger, gav apotekeren ham en flaske amylnitrit, det anvendte han dog sjældent. Efterhånden lagde min fader urmagererhvervet til side. Min fader var fingernem, men manglede forretningssans.

Efter min konfirmation kom jeg i lære hos tandlæge Cawe i Lybæk. Han stammede fra Malchow i Meklenborg og havde fået sin uddannelse på universitetet i Rostock. Han havde en god borgerlig praksis. Hans hustru var af udseende og uddannelse en kokkepige. Da tandlæge Cawe engang var taget på ferie, fortalte en dame, som passede huset, mig, at Cawe i sin tid var kommen i de bedre familier i Lybæk, men så havde han giftet sig med sin husbestyrerinde.

En bagers hustru i Tønder havde givet mig en hilsen med til sin broder i Lybæk. Han var skrædder, han kaldte sig »Herrenkleidermacher«. Da jeg havde aflagt et besøg hos ham, sagde han ved afskeden: »Kommen Sie recht bald wieder«. Det var naturligvis kun en høflighedsfrase, men jeg tog det for en oprigtigt ment indbydelse. Jeg kom i den første tid jævnlige hos ham. Medens han tilskar habitterne, satte jeg mig hen i en stol og læste avisen. Han havde en ældre tilskærer, hr. Meyer, som altid var i godt humør. Når han var færdig med arbejdet, opsøgte han ofte en restaurant i byen, hvor der kom unge mennesker. Han boede lidt uden for byen, hans hustru og datter var meget tiltalende.

Hen på efteråret blev jeg medlem af en kristelig ungdomsforening. Om tirsdagen var der bibeltime, hvor der forklaredes noget af Pauli breve,

JONATHAN SMITH, født i Højer 1877, tog eksamen som tandlæge i Berlin 1899 og flyttede efter nogle års praksis i Abenrå til Haderslev i 1904. Han blev medlem af Haderslev Kredsraad, fortsatte efter Genforeningen i Haderslev Amtsråd og sad samtidig i tre år i Haderslev Byråd.

I Genforeningstiden var han knyttet til Den internationale Kommissions styrelse som amts-assessor, og han fortsatte som amtsassessor til 1928, hvor han kom til Sønderborg som fungerende amtsforvalter. Endelig var han fra 1936 til rådighed for Direktoratene for Ulykkesforsikring og Sygekassevæsenet.

Blandt hans mange tillidsbærende har en del været politiske, gennem andre har han haft tilknytning til forskellige biblioteker, og i årene 1942-60 har han været formand for Dansksindede sønderjyske Krigsdeltagere, afdelingen for København og omegn.

der var ingen af de unge mennesker, som stillede spørgsmål. Jeg gjorde det undertiden. Et eller andet sted står der, at Paulus bekendte det »mit Freudigkeit«. Præsten oplyste, at der skulle stå »mit Freidigkeit«, det betød »Freimut«, men ordet var gået af brug. Jeg var klar over, at det var det danske »frejdighed«.

Ungdomsforeningen gjorde om sommeren små udflugter. En gang var vi i nærheden af Pronstorf, hvor der var en stor kæmpegrav. En del år senere væltede nogle unge mennesker i kådhed dækstenen, så den gik itu. En anden gang var vi i nogle skove syd for Lybæk. Der lærte jeg oldenborrer at kende, som sværmede i stort tal i egeskoven. Hjemme i Tønder havde vi hverken skove eller oldenborrer.

★

Midt i halvfemserne var der en stor udstilling i Lybæk. Den var placeret på et område øst for byen, som hed Marly. Om søndagen var der et stort fyrværkeri på Wakenitz floden. Det var en engelsk fyrværkerimester, som arrangerede disse fyrværkerier, og man så menneskelige figurer, små både og lign. bevæge sig. Tyskerne følte sig stødt over, at man havde måttet indskrive en englænder. Så blev en tysker betroet nogle fyrværkerier, men de kunne ikke hamle op med englænderens.

Lybæk havde et godt teater, der gaves både skuespil og operaer. Der så jeg den første opførelse af Fuldas »Der Talisman«, endvidere Mozarts »Tryllefløjten«, Wagners »Lohengrin« og andre.

Jeg lånte mange bøger fra »Gemeinnützige«, som havde en ejendom i Königstrasse. Der holdtes også foredrag. En gang var der en perser, som talte. Efter foredraget blev han spurgt om armenierne, som dengang var udsat for forfølgelser. Han svarede meget afvisende.

Jeg blev hos tandlæge Cawe, efter at jeg havde udstået min læretid. Jeg tjente derefter 48 mark om måneden med fri station.

★

Så fik jeg bud hjemmefra, at jeg kunne få et lån af min bedstefar i Ballum for at studere til tandlæge. Jeg var til at begynde med ikke særlig opsat på at tage imod dette tilbud. Nu kunne jeg tjene penge, i stedet for skulle jeg gøre gæld. Der var stillet et lån på 2000 mark i udsigt. Jeg vidste ikke, om dette beløb ville slå til. For at studere til tandlæge krævedes der »Primareife«, det vil sige modenhed til at optages i latinskolens øverste klasse. Min skoleuddannelse var mellemskolen i Tønder, det var langt fra nok.

Som lærling havde jeg kun to aftener fri om ugen. For at fordrive tiden, havde jeg dels begyndt at lære fransk efter skolens lærebog, dels havde jeg lært mig trigonometri. I Tønder havde jeg også lært begyndelsesgrundene til latin. Jeg var i mellemtiden kommet i hjemmet hos pastor Asmussen fra Emmerlev, som havde taget bopæl i Lybæk efter at have ladet sig pensionere. Han interesserede sig for mig og overhørte mig i latin. Da der blev tale om, at jeg skulle studere, henvendte han sig til skolens rektor for at jeg kunne blive optaget i latinskolen. Jeg blev underkastet en prøve og optaget i Ober Sekunda. Nogen tid efter hørte jeg på skolepladsen en udtalelse om, at min oversættelse havde været udmærket, men udtalen rædsom. Da jeg først var optaget på skolen, fulgte jeg godt med, men tysk stil var det værste. Pastor Asmussen havde nok ladet mig skrive en stil om et eller andet ordsprog eller lign., men skolen krævede en disposition, hvad jeg ikke vidste, hvad var. Men det lykkedes alligevel at honorere skolens krav. Ved skoleårets udgang fik jeg det attråede bevis for »Primareife«.

★

Da sommersemestret begyndte, rejste jeg til Kiel og lod mig indskrive. Min fader havde henvendt sig til et postbud fra Højer, som havde ladet sig forflytte til Kiel, og bedt ham om at sørge for logis til mig. Denne lod mig forståeligt nok bo i hans nabolag. Det blev i nærheden af den gamle banegård, altså langt fra universitetet.

Jeg opsøgte derefter forskellige tandlæger for at tilbyde min hjælp som tandtekniker. Det lykkedes mig at få beskæftigelse hos dr. phil. Sye. Jeg skulle have 30 mark for at lave tandteknik hos ham om eftermiddagen. Det var usædvanligt, at en tandlæge var dr. phil. Mange år senere fik jeg hos en pensioneret dommer i Sønderborg oplyst, hvorledes det hang sammen. Dommerens frue fortalte mig, at dr. Sye ville have været »wissen-

schaftlicher Hilfslehrer«, som svarer til det danske adjunkt. Men på det daværende tidspunkt var det ikke muligt at få ansættelse. Derfor havde dr. Sye besluttet at lade sig uddanne til tandlæge.

Det medicinske fakultet i Kiel rummede mange fremragende videnskabsmænd, men repræsentanten for tandlægekunsten var en undermåler. Privatdocent dr. Fricke havde tilskrevet mig, at honoraret for den tekniske undervisning var 250 mark. Denne undervisning reflekterede jeg dog ikke på, da min uddannelse i Lybæk var tilstrækkelig. Jeg tegnede mig derfor kun for ekstraktionskursus og for hans forelæsnings. Disse blev holdt i hans store have på Schwanenweg. Da de holdtes om eftermiddagen, kunne jeg kun sjældent komme til dem. En formiddag ved ekstraktionskursuset sagde han: Så vil jeg invitere de herrer til Holtenau. Om eftermiddagen mødte vi op ved dampskibet og sejlede til Holtenau. Vi begav os så til en restaurant, hvor vi blev beværtet. På damperen kom han med en afsides bemærkning om, at indbydelsen egentlig kun gjaldt for dem, som havde tegnet sig for den tekniske undervisning. Da han ikke sagde noget direkte til mig, ignorerede jeg det. Jeg burde være gået min vej.

★

Det sidste års tid, jeg var i Kiel, sluttede jeg bekendtskab med Jürgen Wagner. Han var en søn af bager Wagner på Højgade i Haderslev. Wagner deltog i ekstraktionskursus, men efter nogen tids forløb mødte han meget sjældent. Ved semestrets slutning bad han professor Busch om attest for deltagelsen i dette kursus. Prof. Busch nægtede det, da han så sjældent havde set ham. Wagner blev smækfornærmet. At professoren ikke kunne indse, at det var mere vigtigt for ham at deltage i fægteøvelse (Mensur) end at komme til ekstraktionskursus. Da Wagner havde fået nogle sår i hovedbunden (Schmissee), var han lykkelig. Efter sin eksamen fik Wagner ansættelse hos en tandlæge i Hamborg, som havde et meget fint klientel. Plombering med guld var en daglig foreteelse. Wagner var ærgerrig, han dygtiggjorde sig i denne specialitet og fik derfor efter nogen tid lønforhøjelse fra de normale 150 mark til 200 mark. Mange tandlæger i Hamborg var jøder. Jeg husker særlig to, som var særprægede: tandlæge Dellevie, redaktør af »Zahnärztliche Wochenschrift«, han var en lille sirlig mand, og tandlæge Delbanco, en høj kraftig mand med mørkt hår.

Wagner var antisemitisk indstillet. Da der ikke eksisterede jøder i Haderslev, må hans antisemitisme stamme fra påvirkning fra nogle latinskolelærere.

★

Da jeg gerne ville have en bedre faglig uddannelse, end jeg kunne få i Kiel, tilbragte jeg det sidste semester i Berlin. Her virkede professor Busch. Hans facon var noget militærisk. Når han havde trukket en tand ud, kommanderede han: Spucken, spülen, eins zwei. Han anvendte gasbedøvelse

(kvælstofforilte) ved tandudtrækningen. Den komprimerede gas ledtes ind i en stor gasbeholder. Derfra strømmede gassen ud i en gasmaske, som presseses mod patientens ansigt. En sådan beholder var meget dyr. Senere kom en gummiballon i handel, som optog gassen på vejen fra flasken med den komprimerede gas til patienten.

Professor Miller holdt forelæsning om tænderne. Han var i firserne indkaldt fra U.S.A. Han var den første, som havde beskæftiget sig med bakterierne i mundhulen. I modsætning til professor Busch var hans væsen stiltfærdigt. Han gav os også et praktisk råd. Hvis man ville være fri for en patient, skulle man hver gang forhøje honoraret, så blev patienten til sidst borte.

På plomberafdelingen var tandlæge Høxbroe assistent. Hans fader var ansat ved toldvæsenet og stammede fra Høgsbro i Nordslesvig.

Da jeg havde taget eksamen, var jeg først vikar for tandlæge Kruse i Wilhelmshaven. Han havde studeret i Breslau og var også sluppet let over sin eksamen. Hans svoger, tandlæge Kirchhoff, havde en bedre uddannelse. Han havde byens officerer som patienter.

Wilhelmshaven var Preussens første krigshavn. De havde i 1869 købt området af storhertugdømmet Oldenburg. Befolkningen i byen talte overvejende plattysk, medens der i omegnen taltes frisisk.

En måneds tid senere var jeg vikar hos tandlæge Dependorf i Hamborg. Han boede på Esplanaden. Da han trak en tand ud på en tjenestepige og forlangte 5 mark, var jeg forarget. Dependorf blev senere privatdocent i Leipzig. Han faldt i krigen i 1915. Da jeg rejste hjem for at begynde at praktisere i Åbenrå, forærede han mig en Doriot boremaskine.

(fortsættes)

Lærer udgiver sit eget tidsskrift

Den unge lærer og historiker Andreas Michaelsen, Vojens, udsender om få dage det første nummer af et nyt tidsskrift, STAMBLADET. Han er selv redaktør, annoncechef og forlægger, men sin omfattende viden til trods dog ikke eneforfatter. I februarhæftet skriver museumsinspektør J. Slettebo, Sønderborg, således om stambogsblade, og arkivar H. Worsøe, Åbenrå, giver en indledende vejledning i slægtsforskning. Andreas Michaelsen selv kommenterer og offentliggør de første af en række krigsbreve, skrevet af Michael Steffen-

sen, og endelig vil nogle uddrag af Düncke Nissens dagbog blive trykt. Den 15. februar er det nøjagtig hundrede år siden, at den da 19-årige bonde-dreng fra Hammelev begyndte at føre dagbog, og hans daglige notater strakte sig bortset fra en kort pause over tredive år.

Det egentlige formål med STAMBLADET, at fortælle sønderjyske slægters historie, så gammelt, der ellers stod i fare for at blive glemt, bliver gemt, skal også tilgodeses, og hertil har redaktøren samlet stof i mange år.

»Grundtvigiansk agitation«

i et sønderjysk landsogn ved århundredskiftet

Af Viggo Bancke, Tyrstrup

Overskriften synes måske noget ejendommelig for nutidens mennesker, men således lyder påtegningen af en mappe, der indeholder akter om den såkaldte »Grundtvigiansk agitation«. Aktstykker er samlet af sognepræsten Johs. Claussen, der virkede i Tyrstrup og Hjerndrup menigheder fra 1890 til 1915. Men for at forstå de forhold, vi møder i akterne, er det nødvendigt at kaste et blik på de kirkelige-religiøse forhold i vor landsdel omkring 1900.

Pastor Claussen var en flittig præst og forberedte sig grundigt på sine prædikener (som kunne være vel lange), og mange af de gamle konfirmander tænker tilbage med tak på Claussens konfirmandundervisning. Men – for der er et »men«! – mange af de præster, som virkede omkring århundredskiftet i vor landsdel, havde studeret ved tyske universiteter og havde kun kendskab til tysk kulturliv og tænkte og virkede ud fra dette standpunkt. Det blev for en del af præsterne til en stor skuffelse – ja, til tragik, fordi de ikke deltog i selve det folkelige liv i sognet, ikke så og derfor ikke opdagede den folkelige vækkelse, som til dels går helt tilbage til 1840–1850, fordi de ikke satte sig ind i den religiøse-kirkelige udvikling ved Indremissions og Grundtvigianismens virke i det danske folk, og som på en naturlig måde måtte præge den dansksindede befolkning i Sønderjylland gennem ophold på ungdoms- og højskoler i »det gamle land« m. m. Det blev for nogle præster en tragisk skæbne, thi de har sikkert virket ud fra en ærlig, personlig overbevisning og har derfor ikke set og forstået deres menigheds nød, som særlig blev skæbnesvanger under 1. verdenskrig.

En af de få ældre præster, som virkede i denne periode, og som forstod den nordslesvigske befolknings særlige indstilling trods det, at »han var en udpræget tysksindet og tyskdannet mand«, var sognepræst H. Tonnesen i Hoptrup. Han havde erfaret, »at den troende menighed i et folk tilegner sig Kristus på en måde, der svarer til folkets ejendommelighed«.

»Det var nu den opgave, vi havde i Nordslesvig i de 40 år fra 1880 til 1920, at male et billede af menneskesønnen for vore nordslesvigske landsmænds øjne med de følger, at muligst mange kunne sige Vilhelm Birkedal

efter: Jeg så ham som barn med det solrige øje. Jeg så ham som yngling i livskraftens morgen. Jeg så ham som mand i den modnede sommer, og engang jeg ser ham, når lyset nedbrænder.»

Pastor Tonnesen fandt ikke forståelse hos mange af sine kaldsfæller, ja, blev direkte modarbejdet i sit virke i Nordslesvig, men han har været til stor velsignelse for vide kredse i vort folk, og i sønderjysk kirkehistorie vil pastor Tonnesens navn indtage en betydelig plads.

Og nu kommer vi til mappens indhold: »Grundtvigiansk Agitation«. Sognepræst J. Claussen indbød til asylfest (børnehjemsfest) til søndagen den 12. juli 1893, hvortil der var indbudt to talere, sognepræsterne Christiansen, Møgeltønder, og Wassner, Arrild, der skulle indlede en forhandling om religionsundervisning. Denne lejlighed benyttede sognets beboere til at søge deres hjertesag realiseret: Hele religionsundervisningen i skolen gives i det danske sprog, og der gives timer i modersmålet. Der indgives en petition til præsten, som følger her ordret:

»På pinsedagen blev det for alle tider på overordentlig vis slået fast, at evangeliet skal forkyndes for hvert folk i det mål, hvori de ere fødte, på modersmålet. Denne regel er man her, til skade både for folk og kristenlivet ved at komme bort fra, idet man har indført to timer tysk religionsundervisning i skolen, og ikke givet nogen undervisning i dansk skriftsprog, som er nødvendigt for at kunne følge med i religionsundervisningen.

Vi andrager derfor på, at kirkeforstanderskabet (det bestod af sognepræsten og fire kirkeældste) vil sørge for, at følgende forslag kommer til forhandling på det asyl- eller missionsmøde, som agtes afholdt i Tyrstrup sogn den 12. juli.

Hele religionsundervisningen meddeles i skolen på modersmålet, og der meddeles så megen undervisning i dette vort sprog, at børnene kunne læse og skrive det.

Dette forslag beder vi om at få behandlet først ved eftermiddagsmødet af en dertil egnet forslagsstiller, som kirkeforstanderskabet foreslår.

Da dette er en sag af højeste vigtighed for vort folk og kristenliv, og det ikke går med at gøre noget for hedningerne og glemme os selv, stiller vi det som en betingelse, for vor deltagelse i missionsmødet, at dette forslag kommer frem og bliver behandlet på ovennævnte måde.

Til kirkeforstanderskabet for Tyrstrup sogn.

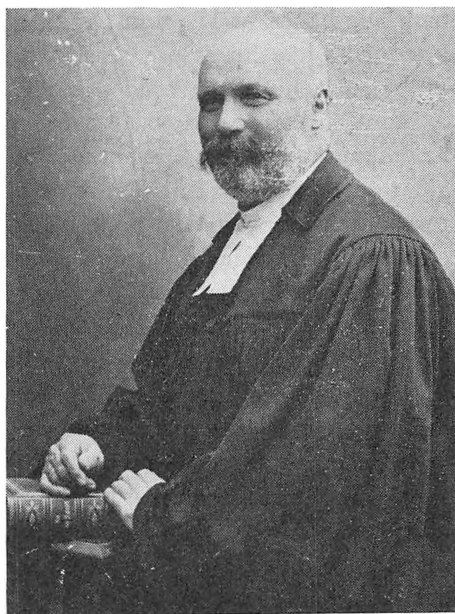
Nb. Der udbedes skriftlig svar herpå senest fredag den 7. juli 1893«.

Otte lister med ovenstående ordlyd havde cirkuleret i sognet og 197 kirkelige vælgere, det vil sige alle valgberettigede med undtagelse af enkelte tysksindede, havde egenhændigt underskrevet petitionen, som tre kirkeældste overrakte sognepræsten, der spurgte, om de tre, som ikke havde

Pastor Hans Tonnesen (1854–1935).

Blev efter otte års præstegerning i Åbenrå kaldet til præst i Hoptrup 1888, hvor han arbejdede til 1927.

Tonnesen var i mange år formand for Nordslesvigs Indre Mission og redaktør af ugebladet »Sædekornet«, og skønt tysksindet havde han nær tilknytning også til den danske del af befolkningen.

underskrevet, var enige med underskriverne, hvilket de bejaede. Præsten: »Hvem foreslår De skal forelægge sagen ved mødet?« De ville foreslå frimenighedspræst Paulsen i Bovlund. Præsten: »Nej. Det er dog umuligt, at en af landskirken udmeldt grundtvigianer kan tale ved vore fester.« Præsten foreslog så, at han selv ville tale ved mødet, men tilføjede, at han følte sig bundet af de af regeringen givne anordninger.

På dette forslag modtog pastor Claussen følgende svar: »Efter at have modtaget Deres svar gennem kirkeældste Wiborg, hvori De tilbyder at drøfte religionsundervisningsspørgsmålet på asylmødet, dette finder vi os ifølge vort andragende til Dem ikke tilfredsstillet med og må altså betragte vor sag som afvist og afholde os fra deltagelse i asylmødet den 12. juli.«

Claussen måtte så aflyse mødet, og gennem korrespondancen med de to indbudte kaldsfæller og kirkeprovsten får man et indblik i, hvor lidt forståelse og følelse de tre sognepræster havde for det folkelige og religiøse liv i deres menigheder.

Efter meddelelsen om afløsningen af festen skriver Claussen til de to kolleger – ordret oversat: »Det, som har foranlediget mig til afløsningen af festen, er perfiditeten af den handling, som vore folk har ladet sig forføre til. Jeg har også fra prædikestolen eftertrykkeligt sagt det til menigheden. Jeg ville derved give menigheden et indtryk af dens syndige handle-måde. Det er også lykkedes mig hos det bedre flertal.« Claussen fortsætter med at takke, fordi de ville arbejde sammen med ham og ordret fortsætter

han: »og håber, at De, som De ville arbejde sammen med mig, nu også vil lide med mig.« En af præsterne svarer og slutter med: »Herren hjælpe, at vi ikke går endnu værre tider imøde.«

Nu 70 år efter disse begivenheder er det vanskeligt at forstå de ovennævnte udtalelser, de forekommer os så uvirkelige. I indledningen blev der gjort opmærksom på, at præsterne tænkte og handlede ud fra et tysk kulturstandpunkt og for det andet ikke levede med i det folkelige liv i sognet eller i den kirkelige udvikling i Danmark, som var præget af Indremissions og Grundtvigs virke. Men der var et tredje moment, som havde afgørende betydning for datidens mennesker – og særlig for embedsmændene: Det var autoritetstroen. Præsterne følte sig på en ganske anden måde bundet overfor den prøjsiske konge, overfor provst og biskop, de kirkelige myndigheder, overfor landskirken, som de tjente, end vi kender det i dag.

Og tilsvarende ventede præsterne også at møde autoritetstro hos deres sognebørn. De følte derfor dannelsen af frimenigheder, de af Indremission udsendte mænds virke i deres sogne, de grundtvigianske præsters arbejde i sognene, som det skete i grænseegnene, som et indgreb i deres arbejdsområde, i deres autoritet.

Kun med disse tre kendsgerninger for øje kan vi forstå pastor Claussens reaktion over for sognets petition, som han kalder »den grundtvigianske agitation«, men samtidig kan der ikke være tvivl om, at han har handlet ud fra en redelig overbevisning.

»Med »grundtvigiansk agitation« beskæftiger præsterne i Nordslesvig sig også i de følgende år, for i 1898 blev der på præste-synoden for Haderslev amt behandlet følgende teser, som var udarbejdet af sognepræst Weiland i Skodborg. Her følger nogle af de sætninger, som blev behandlet på mødet under overskriften:

Til afværgelse af Grundtvigianismen.

»Den herværende Grundtvigianisme har altid været af ren politisk natur, det kirkelige er kun et påhæng.«

»Som denne retning altid fremtonede under en kirkelig maske, sådan også den retning fra 1895 under navnet »Kirkeligt Samfund«, som i denne form har banet vej for en udvidelse og generalisering (Verallgemeinerung).«

»De fra »Kirkeligt Samfund« udgæede bestræbelser synes meget ubetydelige og griber meget lidt forstyrrende ind i vore kirkelige forhold, så en passiv modstand fra præsternes side vil være fuldt tilstrækkelig.«

»Helt anderledes forholder det sig med den såkaldte grænsemmission på den anden side af grænsen. Denne skal i følge bestemmelserne, som blev taget i Aarhus 1898, have den fuldstændig ubegrænsede og derfor uberettigede indtrængen i vort kirkeområde til opgave, en opgave, som løses ved sendebud, der er betalt af danskerne.«

Pastor JOH. A. J. CLAUSSEN, født den 4. 10. 1853 i Bredsted. Studerede ved universiteterne i Leipzig, Tübingen og Kiel. Han var sognepræst i Tyrstrup fra 1890–1915.

Det er bemærkelsesværdigt, at pastor Claussen bærer dansk præstekrave; han er en af de få tyske sognepræster, der har brugt dansk præstekrave, og det fortælles, at denne krave spillede en vis rolle, da han blev valgt til præst i Tyrstrup.

»Den retmæssige hyrde, der ikke er nogen lejesvend, søger at afværge angreb på sin hjord. Vi præster er de retmæssige hyrder og vil ikke være lejesvende, derfor er modværgen vor pligt.«

»Dette modværgen rettes naturligvis mod det sted, hvor indfaldet kommer. Men som det kan forudses, kan vi intet udrette. Derfor er vi nødt til at gå en anden vej og må anbefale en klage til den danske kultusminister.«

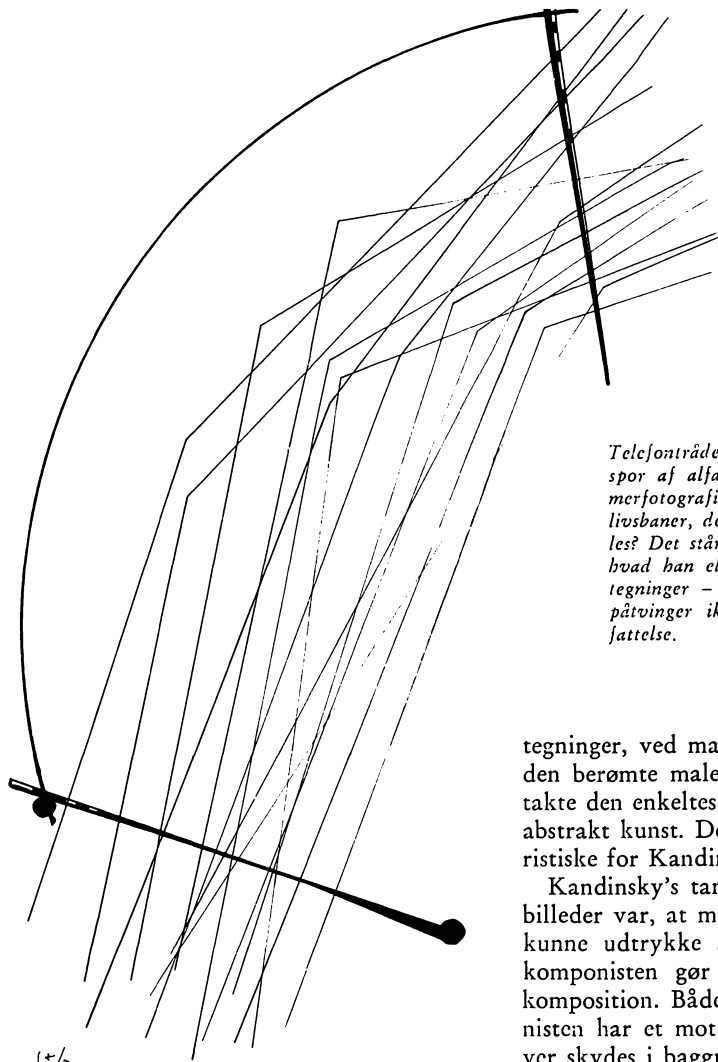
---

37 kostbare AKKORDER

»Man kan ikke forklare malerkunsten, man kan blot hjælpe til ved forståelsen af den. Men tilskueren bør være åben for indtrykkene«, siger fru Nina Kandinsky, ord, som det vel er værd at have i erindringen, når man går ind for at se den udstilling af den russiskfødte Wassily Kandinsky's arbejder, som S sammenslutningen af Danske Kunstforeninger har skaffet til lan-

det, og som skal cirkulere blandt en lang række byer. I forårets løb kommer den også til Åbenrå, så de sønderjyder, der gerne ville have set udstillingen på Det Danske Centralbibliotek i Flensborg i januar, men ikke nåede det, får endnu en chance.

For seks år siden var der en stor Kandinsky-udstilling på Fyns Stiftsmuseum; der blev vist over et halvt

Telefonråde efter en snestorm? Eller spor af alfapartikler på et tågekammerfotografi? Eller måske symboler på livsbaner, der mødes, krydses og skilles? Det står enhver frit for at lægge, hvad han eller hun vil i Kandinskys tegninger – det motivløse kunstværk påtvinger ikke tilskueren nogen opfattelse.

tegninger, ved man så at sige intet om den berømte malers forsøg på at kontakte den enkeltes personlighed gennem abstrakt kunst. De 37 er ikke karakteristiske for Kandinsky's kunst.

Kandinsky's tanke med de abstrakte billeder var, at maleren i maleriet skal kunne udtrykke sig lige så frit, som komponisten gør det i en symfonisk komposition. Både maleren og komponisten har et motiv, men begge motiver skydes i baggrunden. Men tør man betegne et af Kandinsky's malerier som en symfonisk komposition, må den rette betegnelse for tuschtegningerne vel nærmest blive akkorder. 37 kostbare akkorder, der er forsikret for omtrent 10.000 kroner stykket.

Den, der kommer ganske uforberedt ind til de 37 tegninger, har absolut et behov for hjælp til at forstå dem, og bibliotekar Gynther Hansen, formand for Sydslesvigs danske Kunstforening, der har taget initiativet til at vise udstillingen syd for grænsen, er også meget villig.

hundrede store malerier, og med den som baggrund kan det ikke nægtes, at de 37 små tuschtegninger, som den nye samling består af, virker lidt tamme. Farverne spillede en alt dominerende rolle i Kandinskys liv – »fra sin tidligste barndom elsker Kandinsky lidenskabeligt farverne. Det er farverne, der betegner mærkepælene i hans liv – han fornemmer hver enkelt farves særlige duft og musikalske klang«, skriver hans kone, og man kan uden overdriivelse sige, at har man kun set de 37

Han indrømmer først, at man savner farverne, at tegningerne måske kan virke noget tørre eller skematiske, men fortsætter:

– Jo længere, man går og kigger på disse tegninger, des gladere bliver man for dem. Nogle af dem er vist forstudier til malerier, men de virker alligevel som færdige tegninger.

– Her er noget som ligner en amøbe.

– Ja, men læg mærke til, at de fine streger bagved giver en fornemmelse af fald, en uvirkelighed, kan jeg sige en kosmisk fornemmelse? Netop fordi man ikke er bundet af motivet. Modsat den tegning med pilene, hvor der kommer noget konkret eller naturalistisk ind, som forvirrer mig. Den tegning siger mig intet.

– Hvad kan De sige om den spiral?

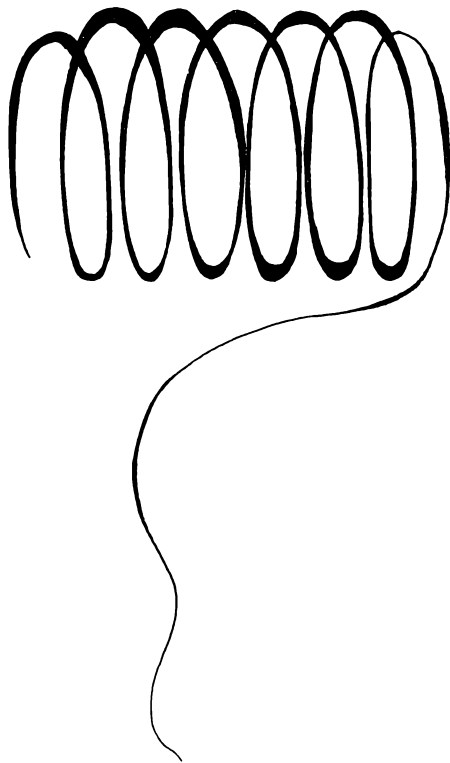
Han ler: Ja, den er frækt lavet, altså ikke i nogen nedsættende betydning. Den er dristig.

– Hvad siger folk til en tegning som den derhenne, den, der ligner telegraftråde efter en snestorm?

– Nogen siger: Det er da bare streger. Det er jo en af de vanskeligste udstillinger, vi har haft. Men en, man bør have frem. Er der egentlig blevet lavet noget indenfor den abstrakte kunst, som Kandinsky skabte, siden han døde i 1944? Jeg tror ikke, at nogen har været så konsekvent abstrakt som han. Se denne tegning fra 1938 med disse forvredne motiver – er det ikke som et varsel om krig og lidelse?

– Hvilken tegning kan De selv bedst lide?

Han går en runde og standser foran en tegning med små cirkler og buede trekanten: Dette her er et rum, et uvirkeligt rum, et kosmisk rum med partikler. Det er hverken rart eller smukt. Der er en kølig strengthed og renhed over det, som et rum af krystaller – det giver mig en fornemmelse, som ik-

*En spiral, der er forsikret for ca. 10.000 kr.
Er den frækt? Er den dristig? Er den genial?*

ke kan beskrives, og den tegning ville jeg gerne eje. Men jeg skal villigt indrømme, at der er adskillige af de andre tegninger, der slet ikke siger mig noget.

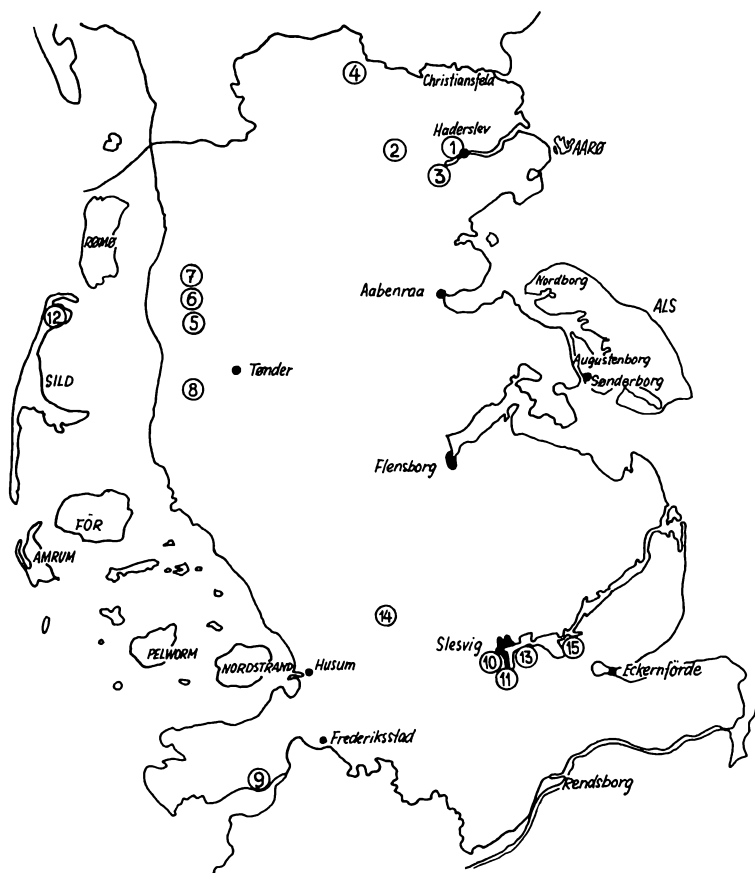
– Er De tilfreds med besøget?

– Ja, særlig de mange unge er vi glade for. Vi har hernede et skolefag, der hedder kunstforståelse, som sætter sine spor. Det fag mangler på det danske skoleskema.

– Det er en dejlig overkommelig udstilling.

– Ja, ikke også? Man kan ikke blive træt af den, men kan gå den flere gange igennem, vende tilbage til det, man synes bedst om og derved få mere ud af det.

ibs

Sønderjyllands arkæologiske arbejdsmark 1962

I 1962 blev der gravet i:

1. Ejsbøl, hvor udgravningen af et af de største kendte offerfund er ved at nærme sig afslutningen.
2. Hørreløkke. En grav fra den yngre romertid er afdækket.
3. Fyrskov. Nogle grave fra den yngre stenalder er udgravet; i den ene grav fandtes ikke mindre end 207 ravperler.
4. Jels Skov. Man har forsøgt at finde en boplads fra den ældre romertid.
5. Trøjborg. Borgruinen efter det middelalderlige Trøjborg (forgængeren til det Trøjborg, hvis ruiner man ser i dag) er undersøgt.
6. Harre. Urnefund.
7. Abterp. To langdysser er udgravet.
8. Fældsvarre. Undersøgelser af et værfts alder og struktur; tre lag bebyggelse fundet.
9. Elisenhof ved Tønning. Undersøgelse af et værft fra vikingetiden.
10. Hedeby. Professor Jankuhns store udgravning fortsætter.
11. Bustrup. Margrethevoldens opbygning er undersøgt.
12. Keitum på Sild. En gravhøj fra den ældre bronzealder er udgravet.
13. Fahrndorf. En gravhøj fra den ældre bronzealder er udgravet.
14. Bondelum. En bronzealder-gravhøj er undersøgt.
15. Mysunde. En storstensgrav fra den yngre stenalder er udgravet.

**Andels-
Svineslagteriet
i Kolding**

Grundlagt 1888

**Grænselandets liv
grænselandets sang**

møder De i
Aydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

**Haslev
GYMNASIUM**

Kostskole for drenge

6. og 7. hovedskoleklasse,
realafdeling og gymnasium.

*Alle oplysninger ved henv. til
Peter Kæstel, rektor, Haslev*

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Paul Thomsen

Krusaa

*Kolonial, spirituosa, køkkenud-
styr, trikotage, herreekvipering*

Strik til hele familien

... men husk det skal være

mølægte

**Sønderborg
GARN**

UGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye
og den ældre litteratur
på hylderne

Haderslev - tlf. 2 25 71

**Sønderjyllands
Kreditforening**

Haderslev

**SønderjydsK
Tæppefabrik**

*A. R. Kjærby A-S
Højer*

Graasten Bank ^{Å/S}

Kontortid 9-12, 2-4, lørdag 9-12

GRAASTEN

^{Å/S} SønderjydsK Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

Restaurant **Grænsen**

C. Heiselberg
Krusaa

Hejmdals

BOGTRYKKERI

AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

HORSENS HAVN

- *Mange moderne stylegodskraner*
- *7,00 m vanddybde*
- *Havnen kan besejles dag og nat*
- *Store arealer ved kaj og jernbanespor ledige til udleje*

Paasch & Larsen, Petersen

Aktieselskab

Horsens - Telefoner: 207 - 807 - 808

Windfeld-Hansens

Bomuldsspinderi A/s

VEJLE

Støt

vore

annoncører

SØNDERJYDSK BOGHANDEL

Apotekergade 4

Telefon 2 27 03

Boglade ved Kaja Lange Møller

Antikvariat ved M. Møller

HADERSLEV

Bogtryk

Bogbind

Th. Laursens Bogtrykkeri

Jernbanegade 8, Tønder tlf. 2 15 50

Tønder Landmandsbank A/s

Kontorer i Tønder - Skærbæk - Ballum - Brede - Brøns - Bylderup Bov
Frifelt - Højer - Tinglev - Visby

Morsø Støbegods

Aktieselskabet

N. A. Christensen & Co.

Kongelig Hofleverandør

NYKØBING MORS

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM $\frac{1}{5}$ • VOJENS